

OBSERVAȚII PE MARGINEA COMPLEXULUI ECLEZIASTIC DE LA HUNEDOARA-CASTELUL CORVINILOR

Cristian C. ROMAN, Sorin TINCU

Lucrările de restaurare ce se desfășoară în Castelul Corvinilor din Hunedoara au determinat executarea unor săpături arheologice preventive și în incinta complexului religios, unul dintre scopurile declarative ale proiectului fiind acela de refuncționalizare a acestuia. În cazul de față ne vom referi doar la ansamblul religios, plasat în partea de nord-est a castelului, ansamblu compus din: capelă, sacristie și camera odoarelor. Prezentării generale a cercetărilor arheologice efectuate în capelă (1956), camera odoarelor (2000), sacristie (2001)¹, se adaugă observații de natură istorică, documentară și arhitectonică, cu scopul corelării tuturor informațiilor privind respectivul ansamblu religios.

Cadrul livresc. Opiniilor lui Schmidt², li se adaugă importante precizări aduse de monografia lui Arányi³, care declară textual: „*Hunyady János mint buzgó keresztyén a templom építésével kezdett a várhely felékesítéséhez, a templom 1442-től 1446-ig készült el, míg a palota 1452-ben lőn befejezve*”.

Gh. Anghel, una dintre cele mai autorizate voci în domeniul istoriografiei Evului Mediu transilvănean, declară anul 1446, momentul de construire al capelei⁴, insistând asupra elementului particular dat de aspectul altarului format la exterior prin întretăierea a două ziduri.

Celei mai recente și complexe abordări sintetice pentru capelele cetăților/palatelor transilvănene⁵ i se pot adăuga câteva note particulare, izvorâte din caracteristicile de ordin constructiv și funcțional ale ansamblului de cult de la Hunedoara. Autorul citat insistă asupra relației de subordonare a capelei fortificației propriu-zise⁶, cât și asupra modelului regal de capelă, ce a fost imitat de un mare aristocrat laic (Ioan de Hunedoara)⁷. În cazul Hunedoarei, în lipsa unor cercetări aprofundate, nu putem indica în interiorul fortificației, până la

¹ Un studiu amplu despre acest sector din cadrul monumentului de la Hunedoara, va fi publicat în anuarul Muzeului Brukenthal Sibiu.

² Schmidt 1865, p. 13-15, 45-47, 52, 53, 57.

³ Arányi 1867, p. 4.

⁴ Anghel 1986, p. 131.

⁵ Rusu 2005, p. 202-219.

⁶ *Ibidem*, p. 203.

⁷ *Ibidem*, p. 209. Și alte construcții ecleziastice patronate de Ioan de Hunedoara, pot fi suspectate, în limitele impuse de realitatea arheologică și nivelul documentar datorat secolelor XIX-XXI, a intra în categoria „*Doppelkapelle*” (Șoimoș, Deva, n. n.) (*Ibidem*, p. 210).

construirea actualei capele, existența locului de rugăciune, ce se putea materializa în diverse forme (capelă, oratorii cu icoane, nișe de altar) neexcluzând eventualitatea unei degradări accentuate a cetății în epocă. În același timp nu se poate ignora, în lipsa capelei în interiorul incintei, o posibilă legătură între biserica parohială din vecinătate (Biserica Zarda) și cetate, determinată de interesele de ordin religios ale celei din urmă.

Context documentar. Unul dintre cele mai importante documente cu privire la etapele timpurii ale construcției (datat 8 martie 1443) - publicat de Lukcsics⁸ -, arată faptul că Ioan de Hunedoara cere Papei privilegiul de a construi „*in castro de Hunid*” o capelă dedicată Sf. Fecioare Maria, aspect considerat de unii autori legat de prima menționare a cetății⁹. Acest document este completat la scurt timp (12 aprilie 1450) de un altul, prin care același Ioan de Hunedoara, cere privilegiul de a construi în „*castro Hunod*” o nouă capelă, dedicată Sf. Ioan Botezătorul¹⁰. Acest ultim aspect a fost tangențial atins în literatura de specialitate, una dintre cele mai autorizate voci în domeniu, punând pe seama unei *radicale reamenajări*, schimbarea hramului capelei, implicit a patronului inițial, ridicând indirect problema existenței a două capele în spațiul cetății¹¹. Un alt punct de vedere, pune în discuție posibilitatea existenței primei capele menționate în 1443, lângă cetate, și anume pe panta estică a Dealului Sânpetru¹², argumentele indirecte fiind fundațiile unei construcții din piatră, descrise în anul 1831¹³, cercetate la finalul secolul XIX¹⁴ și o tradiție locală menționată de Vătășianu¹⁵, reluată mai târziu și de alți autori¹⁶. Dincolo de problematica impusă de informația transmisă în documente, rămâne de semnalat pentru capela castelului de la Hunedoara, respectarea asocierii dintre următorii termeni: dreptul canonic, prestigiul social, aspectul economic¹⁷.

Ipoteza existenței *intra muros* a două capele în paralel - expusă tranșant - rămâne meritul raportului vizând restaurarea capelei castelului¹⁸, autorii, bazându-se pe informația abundantă la nivel european, propunând din punct de vedere funcțional atribuirea unei capele intereselor seniorului iar cealaltă garnizoanei și slujitorilor cetății. În cadrul aceluiași raport, se ridică problema

⁸ Lukcsics 1938, p. 208, nr. 775. Problematică discutată ulterior și la Lupescu 2001-2002, p. 12. Acest amănunt particularizează Hunedoara, în contextul relațiilor privilegiate ale papalității cu vârfurile aristocrației maghiare.

⁹ Lupescu 2006, p. 140.

¹⁰ Lukcsics 1938, p. 278, nr. 1106.

¹¹ Rusu 1999, p. 48.

¹² Orban, Velescu 1956, p. 2; Velescu 1968, p. 11

¹³ Kenderesi 1831, p. 28.

¹⁴ Brassai 1861-1863, p. 140.

¹⁵ Vătășianu 1930, p. 71.

¹⁶ Orban, Velescu 1956, p. 2; Velescu 1968, p. 11.

¹⁷ Rusu 2005, p. 203.

¹⁸ Orban, Velescu 1956, p. 1-2.

unui posibil *oratorium* anterior construcției capelei¹⁹, localizat, cu rezerva impusă de „*opacitatea*” surselor documentare, în etajul turnului vechi de poartă²⁰.

Din informațiile pe care le deținem, pe cale livrescă rezultă faptul că, pentru secolul XV, capela nu a beneficiat de alte date transpuse documentar. Secolului XVII, îi revin cele mai numeroase informații, unele – sumare – fiind prezente pe peretele central al absidei capelei (1623²¹, 1666²², cu vopsea neagră), în timp ce o parte din datele cuprinse în providențialul urbaniu al lui Bajoni, pot fi declarate primele indicații asupra mobilierului din capelă²³. În 1681, în condițiile în care capela nu mai era funcțională, aici fiind amenajat un depozit²⁴, erau menționate în navă 3 șiruri de scaune cu pupitru din scândură și fără precizarea poziției două strane executate din lemn cu bolta pictată (?), destinate diferențiat femeilor și bărbaților. De asemenea, tot din acest inventar aflăm faptul că pe amvon se găsea un covor într-o stare bună²⁵. Legat de acest amvon de piatră cu câteva trepte, construit probabil tot în vremea lui Gabriel Bethlen, primele informații le furnizează tot inventarul lui Bajoni²⁶.

Din afirmațiile lui, rezultă faptul că pardoseala camerei este din mortar turnat, aspect confirmat de rezultatele cercetărilor vizând restaurarea capelei²⁷, iar între grinzile tavanului se intercalau scânduri vopsite²⁸. Ferestrele erau în număr de două, fiind amplasate pe latura de est (fereastră cu cornișa cu denticuli), respectiv pe latura de sud²⁹. Sticla ferestrelor era montată în plumb și avea rame de fier prevăzute cu patru ochiuri pentru geam. Într-una din încăperile nou create exista o sobă de cahle de culoare verde, smălțuite³⁰. Tot din acest izvor documentar aflăm că încăperea avea trei uși, plasate pe laturile de nord, respectiv sud: dinspre așa-numita aripă Matia (ușă deservită de trei trepte de piatră) spre *palatul cu stucatură* și spre *coridorul de scânduri*³¹, ce lega încăperea de *casa fântâni*.

Un alt element interesant, oferit de observațiile directe de ordin arhitectonic efectuate la jumătate secolului XX, demonstrează faptul că zidirea

¹⁹ *Ibidem*, p. 2, nota 1.

²⁰ Lupescu 2006, p. 140.

²¹ Momentul este contemporan cu finalizarea etapei de refacere/modificare din vremea lui Gabriel Bethlen sau cu o sfințire legată de interesele Bisericii Reformate.

²² Documentar, nu cunoaștem intensitatea intervențiilor din timpul lui Nicolae Zolyomi.

²³ Orban, Velescu 1956, p. 12.

²⁴ Schmidt 1865, p. 50 (în capelă sunt menționate diverse categorii de piese de fier).

²⁵ Schmidt 1865.

²⁶ Arányi 1867, p. 49.

²⁷ Orban, Velescu 1956, p. 15.

²⁸ Schmidt 1865, p. 60.

²⁹ Lupescu 2006, p. 92. Trebuie remarcat faptul că deasupra acestei ferestre se află o altă fereastră, astupată, care nu beneficiază de o datare precisă, în lipsa unor elemente stilistice minimale.

³⁰ Urmele coșului pentru evacuarea fumului este prezent la jumătatea zidului sudic.

³¹ Bodochi 2008, p. 221. Această ușă era pictată atât la exterior cât și la interior.

părții superioare a capelei (navă, absidă³²) (pereți/segmente de pereți din cărămidă și elemente de piatră profilată, rezultată din nervurile neutilizate), este contemporană sau imediat posterioară momentului coborârii bolții capelei în vremea lui Gabriel Bethlen. Indirect, aceste modificări sunt confirmate de prezența peste acest moment constructiv a unui strat de tencuială, similar cu cel din aripa Bethlen³³. Tot acestui interval temporar îi sunt atribuite două rânduri de arcuri suprapuse, cu distanța între ele de 2 m. Unele elemente depășesc etapa secolului XVII și pot fi legate de secolul XIX (prezența unei zone situată pe perețele nordic, acoperită cu cărămidă presată). Unii autori opinează faptul că această compartimentare a spațiului din podul capelei (trei camere) este datorată secolului XVIII, și avea ca scop deservirea nevoilor funcționarilor fiscului ce își desfășurau activitatea aici³⁴.

Un alt urbariu (1754), care atestă documentar și refuncționalizarea de către biserica catolică a capelei³⁵, menționează faptul că până la intervalul amintit au fost făcute amenajări diverse: montarea unei pardoseli de scânduri, care îngroapă bazele coloanelor corului, văruierea pereților, inclusiv a coloanelor și capitulurilor, pictarea pe pereții navei cu culoare roșie-cărămizie a unor cruci de consacrație înscrise într-un cerc³⁶, construirea unei noi mese de altar din marmură șlefuită, prezența a șase candelabre de lemn aurit, a patru candelabre de lemn argintat, alte obiecte necesare cultului, montarea unui grilaj metalic (fier) între navă și altar (?)³⁷, prezența a două scaune, unul dintre ele purtând numele lui Nicolae Zolyomi de Albis și anul 1654³⁸, construirea unui turn de lemn în formă de bulb alungit de ceapă, pictat cu roșu, dotat cu două clopote³⁹, intervenții care pot fi puse în legătură cu data de 7 august 1750 (*terminus post quem*), dată prezentă pe perețele absidei capelei. Unele amenajări depășesc temporal acest moment, fiind vorba de menționarea unui altar, în curs de construire, plasat în partea stângă a arcului triumfal⁴⁰. Tot impactului produs de ordinul franciscan i se pot subscrie, plasarea în altar a unui portret al lui Ioan de Capistrano și instalarea unei orgi cu patru mutații în cor⁴¹.

³² Doar în spațiul dintre cele două ferestre de la nord și nord-est au fost identificate, o dată cu dezvelirea extradodusului bolților, porțiuni din zidul gotic al capelei.

³³ Orban, Velescu 1956, p. 14.

³⁴ *Ibidem*, p. 15.

³⁵ *Ibidem*, p. 16.

³⁶ În urma observațiilor proprii, rezultă faptul că aceste cruci de consacrație se găsesc și sub cor și altar.

³⁷ Amenajare existentă în anul 1844, conform unei note de călătorie (*Ibidem*, p. 16, nota 1).

³⁸ Schmidt 1865, p. 53.

³⁹ *Ibidem*, p. 52; de precizat sursa imaginii castelului în care se poate observa turla înainte de incendiu.

⁴⁰ În opinia noastră de acest altar trebuie legată informația furnizată de Arányi (Arányi 1867, p. 23), conform căreia existau urmele bazei de piatră cu resturi de console a mesei altarului.

⁴¹ Orban, Velescu 1956, p. 17.

Ultima dată prezentă pe peretele absidei capelei (1820), poate fi legată de perioada imediat următoare vizitei familiei imperiale (1817), reparațiile efectuate aici reducându-se probabil, la o simplă văruire⁴².

Descrierea capelei

Capela, edificiu în stil gotic târziu, este compusă din pronaos și navă - împreună formând un traseu dreptunghiular - și un altar ce are la interior cinci laturi, iar la exterior se termină prin întretăierea a două ziduri⁴³. Tot la exterior notăm și prezența a patru contraforți simpli, construiți din calcar și piatră de talie, a căror baze a tălpilor nu le cunoaștem evidențiate arheologic, pe latura sudică a capelei⁴⁴ ci doar pe cea nordică. Constructiv și planimetric, capela include toate elementele de detaliu arhitectonic (arc triumfal, absidă poligonală, nișe, sacristie, camera de odoare, ancadrame de uși, ferestre, tribună, tabernacol ?), aspect sesizat încă de la cele mai timpurii abordări istoriografice.

Uși. Intrarea în capelă este marcată de o ușă de formă dreptunghiulară (2,08 x 1,27 m), încadrată într-un arc gotic. Un timpan ce include stema lui Ioan de Hunedoara se află încastrat deasupra ușii. O arhivoltă cu extradadosul în acoladă din care pornesc două consolete sculptate, suprapune arcul frânt. Consoleta din stânga reprezintă un grifon, iar cea din dreapta corbul cu inelul în cioc. Arhivolta are pe fiecare latură motive vegetale (trei frunze), așezate simetric (*crochet*), și se încheie în partea superioară cu un fleuron⁴⁵. Ancadramentul sacristiei⁴⁶ se încadrează în seria tipologică descrisă de ancadramentul Sălii Cavalerilor⁴⁷, motiv pentru care, în diverse ocazii se citează unitatea constructivă dintre capelă și palatul propriu-zis.

Ferestre. Deschiderile de ferestre au ancadrame de piatră (tuf dacitic), golurile fiind divizate cu ajutorul unor menouri, ce variază ca formă și profil (?) de la fereastră la fereastră. O dată cu restaurarea din deceniile 6 și 7 ale secolului XX s-a putut remarca faptul că poziția și axul lor în câmpurile arcurilor angajate, nu concordă cu axul acestor câmpuri, diferențele fiind de: 90 cm (fereastra din navă, peretele nordic), 1 m (fereastra din absidă, peretele nordic), 3 cm, respectiv 16 cm (ferestrele celeilalte laturi). Menourile sunt sprijinite printr-o colonetă

⁴² Orban, Velescu 1956, p. 17.

⁴³ Lupescu 2006, p. 91.

⁴⁴ Meritul a fi surprins acest aspect de ordin constructiv îi aparține lui Möller (Möller 1913, T. IV-V), care însă nu discută temeinic această situație, plan reluat și de Al. Bogdan și R. Heitel (Bogdan 1970, fig. 2). Remarcăm faptul că, pe latura nordică a capelei, cele două contraforturi pornesc de la partea superioară a unei structuri de zidărie, masive ca și aspect, care pare a suprapune direct stâncă nativă. În opinia noastră, pandantul acestei situații ar trebui să fie identificat și în actuala curte a fântânii.

⁴⁵ Orban, Velescu 1956, p. 4; Lupescu 2006, p. 92.

⁴⁶ Lupescu 2006, p. 93.

⁴⁷ În opinia noastră, acest ancadrament este înlocuit cu unul identic o dată cu prima lucrare de restaurare (secolul XIX-XX) sau modificat radical în cursul aceluiași temporal menționat.

profilată care compartimentează ferestrele. O dată cu lucrările de restaurare⁴⁸, au fost descoperite în părțile superioare ale ferestrelor, mai precis în falșurile interioare, cuie de fierărie (lungime cca. 6 cm, grosime cca. 5 mm)⁴⁹. Aceste falșuri reprezentau spații amenajate pentru încadrarea vitraliilor în secolul XV⁵⁰.

Corul. Acesta se sprijină pe trei bolți, ce se descarcă pe șase console zidite și două coloane de trahit. Baza acestor coloane este pe plan pătrat, în fiecare colț fiind păstrate urmele unor grife simple. La întretăierea arcurilor ogivale au fost montate chei de boltă, ultimele abordări ale subiectului aparținând istoriei artei⁵¹ (**fig. 1**). Capitелurile coloanelor au decoruri sculptate cu foi de viță, ciorchini de struguri, respectiv frunze de stejar. Între baza pietrelor, care constituie nașterea celor trei ogive și capitелuri, există două bare de fier (dispuse lateral și transversal pe axa capelei)⁵². Balustrada, cu rol protectiv cât și estetic, prezintă spre exterior un decor format din linii curbe, ce încadrează o suită de cvadrilobi. Majoritatea acestor elemente nu sunt traforate, aspect legat de nefinalizarea avestei lucrări, fapt sesizat de toți cei care au avut legături de ordin științific cu monumentul⁵³. În centrul compoziției este încadrată stema sculptată a familiei Szilágyi. Parapetul (mâna curentă) este mai lat decât balustrada și are o secțiune profilată.

Elemente încadrate. O serie de observații necesită și celelalte elementele de arhitectură prezente în interiorul capelei. În primul rând, atragem atenția asupra unei nișe (dimensiuni 0,37 x 0,76 m), încadrate în peretele sudic al capelei, cu partea superioară în formă de treflă, utilizată credem noi, ca și *sacramentarium*. Problema ridicată de această prezență insolită, din punct de vedere al amplasării sale în afara amvonului, se leagă de raportul cronologic dintre nava și amvonul capelei⁵⁴. În opinia unor autori recenți, această nișă a funcționat ca și altar, dedicat Sf. Fecioare Maria sau unui alt sfânt, înainte de a se construi amvonul propriu-zis⁵⁵.

Un alt element obligatoriu de discutat este un fragment de nișă ogivală, prezent pe latura nordică a amvonului, provenind în opinia noastră, de la un tabernacol sau *sacramentarium*⁵⁶. Unii autori se îndoiesc de vreo destinație practică/cultică a acestui element, opinând chiar faptul că, prezența blocurilor de piatră cu urme de traforaj este legată, mai degrabă, de o reparație ulterioară⁵⁷.

⁴⁸ Aceste intervenții au degajat inițial umplutura din spațiul de deasupra bolților, coborâte în secolul XVII.

⁴⁹ Locul de depozitare al acestor materiale nu este cunoscut sau declarat în documentația depusă la I. N. M. I. Arhiva Monumente Istorice București.

⁵⁰ Orban, Velescu 1956, p. 5.

⁵¹ Lupescu 2006, p. 92, 93.

⁵² Arányi 1867, p. 49.

⁵³ Lupescu 2006, p. 92 (cu trecerea în revistă a literaturii privind acest subiect).

⁵⁴ Din literatura care ne-a fost accesibilă până în prezent, nu cunoaștem în mod real raporturile constructive și implicit cronologice dintre aceste două părți componente ale capelei.

⁵⁵ Orban, Velescu 1956, p. 7.

⁵⁶ Arányi 1867, p. 23.

⁵⁷ Orban, Velescu 1956, p. 8.

Pe latura de sud a altarului s-a păstrat un *stalum*, încastrat în perete, cu înălțimea de 2,20 m de la baza soclului acestuia. Această bancă este compartimentată prin arcuri ogivale, treflate, pentru obținerea a trei locuri.

Absida capelei. La interior aceasta se încheie poligonal în elevație, și prezintă cinci laturi cu diverse dimensiuni (2,52 m, 2,06 m, 2,11 m, 2,11 m, 2,53 m), în ordinea nord-sud, iar la est (la exterior) se încheie cu două laturi ale unui triunghi. Aspectul decorativ al acestui sector a făcut, obiectul mai multor lucrări, cea mai recentă abordare fiind datorată istoricului de artă Radu Lupescu⁵⁸. O notă inedită, este dată de prezența unui segment de zid, la nord-est de altarul capelei, care ar putea aparține unui turn, întâlnit și pe reprezentări de epocă, până în prima jumătate a secolului XIX.

Amvonul. Din aceasta, se mai păstrează doar baza, fiind plasat în colțul de sud-est al navei. Într-o opinie, de curând exprimată, acesta aparține stilului gotic⁵⁹. În legătură cu alte elemente păstrate (talpa dreptunghiulară, lângă arcul triumfal), ipotezele de lucru se leagă de prezența unui amvon, la o perioadă dificil de încadrat temporal.

Contrafortii. Discutarea acestui subiect în vederea obținerii unor rezultate notabile, implică o serie de probleme, impuse în primul rând de lipsa unor cercetări arheologice, la care se adaugă necunoașterea în detaliu a nivelului intervențiilor contemporane secolelor XVII, XIX. Din observații directe, s-a constatat la nivelul elevației că doar zidăria de piatră a contrafortului de nord-vest se țese cu zidul capelei, blocurile de piatră fiind așezate într-un unghi obtuz, raportat la axa contrafortului. Dacă acestui aspect i se poate aplica un caracter de generalitate, trebuie urmărită pentru celelalte trei contraforturi, relația dintre zidăria de piatră și blocurile de piatră fasonate (piatră talie). R. Lupescu admite faptul că în partea lor superioară, contrafortii capelei sunt modificați, în urma intervențiilor din secolele XVII-XVIII⁶⁰.

Antecedentele lucrărilor de restaurare.

Meritul lui Arányi rămâne acela de a fi intuit nivelul și amploarea intervențiilor din vremea lui Gabriel Bethlen din capelă, el opinând sec: „*reducerea înălțimii bolților a fost efectuată de Gabriel Bethlen*”⁶¹. Desenul lui Arányi, fundamentat pe observațiile și calculele bazate pe sistemul modular lui E. Henszelman, este primul care propune nivelul original al bolților edificiului⁶². Această propunere de reconstituire este comentată pe larg de autorii documentației pentru restaurarea capelei, aceștia opinând faptul că schița privind preconizata modificare a razelor și ridicarea consolelor⁶³ are câteva lacune de informare⁶⁴. Aceste lipsuri, în parte de natură metodologică, sunt corijate prin precizarea faptului că bolta de cărămidă se racordează direct cu pereții laterali, iar deschiderea ferestrei dinspre nord a fost efectuată într-o perioadă mai târzie. Mai

⁵⁸ Lupescu 2006, p. 93.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 93.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 92.

târziu, Möller menționează faptul că bolțile au fost coborâte, în opinia lui, cu 1,56 m, fără precizarea modului de calcul utilizat⁶⁵. V. Vătășianu lansează comentarii de ordin general cu privire la consolele capelei, acestea fiind coborâte o dată cu modificarea bolților⁶⁶.

Rezultatele lucrărilor de restaurare dintre anii 1956-1968

Anii 1956-1957 au marcat identificarea urmelor bolții originale, în pereții podului capelei, prin îndepărtarea molozului existent⁶⁷ și încadrarea unor elemente înglobate în bolta refăcută în secolul XVII (cheile de boltă, o parte din nervuri, consolele ornamentate ale nașterilor arcelor frânte), în categoria pieselor originale, utilizate mai târziu în vederea restaurării. Revenind la urmele bolților, autorii raportului pentru restaurare precizează că pe laturile de sud și de nord ale navei capelei, au fost identificate urmele arcelor pe ambele brațe, pe o lungime de 1 m (partea dreaptă), 0,50 m (partea stângă), respectiv 1 m (partea stângă), 0,60 m (partea dreaptă), acestea fiind simetrice ca traseu și coordonate⁶⁸. Ancadramentul ferestrei de pe latura sudică - ce păstra o dungă de vopsea neagră, ce dubla inițial curba arcurilor - a apărut sub partea stângă a arcului bolții. În altar, nu au fost identificate urmele arcurilor, însă reconstituirea traseului acestora s-a bazat pe urmele a două dungi de vopsea neagră, pe o lungime de 0,45 m⁶⁹. O dată cu curățirea extradrosurilor bolților capelei, s-a putut observa că s-au păstrat fragmente de tencuială, fără urme de zugrăveală, fără datarea acestora⁷⁰. Baza intradosului navei capelei a evidențiat faptul că cele două console de aici sunt prinse într-un pat de cărămidă, ce formează o casetă bine conturată⁷¹, element suplimentar în sprijinul faptului că acestea nu sunt în poziția originală. Tot cu această ocazie, s-a remarcat faptul că în secolul XVII arcul triumfal a fost rotunjit⁷², iar pragul acestuia a fost mutat cca. 60 cm spre navă. Golurile ferestrelor⁷³ de pe latura sudică a capelei, zidite cu cărămidă în secolul XVII, au fost desfăcute, iar cele de pe laturile de nord și nord-est ferestrele, parțial micșorate în secolul XVII, au fost readuse la aspectul inițial. În documentația lucrării de restaurare, a fost remarcat modul grosolan de execuție a bolților materializat prin rupturi bruște ale conturilor arcurilor ovigale, traseul

⁶¹ Arányi 1867, p. 23.

⁶² *Ibidem*, p. 81.

⁶³ *Ibidem*, T. VIII.

⁶⁴ Orban, Velescu 1956, p. 10.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 10.

⁶⁶ Vătășianu Virgil, Referat în arhiva I. N. M. I. Arhiva Monumente Istorice.

⁶⁷ Orban, Velescu 1956, p. 13, planșele 3/C, 4/C.

⁶⁸ Înălțimea sensibil egală a arcelor de pe cei doi pereți opuși, reprezintă o dovadă a autenticității soluțiilor propuse de restauratori.

⁶⁹ Orban, Velescu 1956, p. 14.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 8.

⁷¹ *Ibidem*, p. 10-11 (situație anterioară intervențiilor de restaurare).

⁷² *Ibidem*, p. 9.

⁷³ Menourile acestora nu au fost îndepărtate.

lor inexact, rosturi cu mortar exagerate, poziția mișcată în plan orizontal a consolelor, diferențe de înălțime, axul arcului dublou deplasat cu 20 cm spre altar pe perețele de sud și cu 5 cm pe perețele de nord⁷⁴. În același timp, restauratorii au observat faptul că prin coborârea planului de naștere a consolelor, implicit al traseelor arcelor, au rezultat în comparație cu vechea boltă gotică, arce mult mai plate, bolta inițială fiind cu cca 2, 12 m mai înaltă.

În legătură cu amvonul capelei, informațiile ce decurg din parcurgerea acestui dosar sunt lacunare. Stabilirea înălțimii rozetelor și a arcului dublou, a fost raportată la cheile arcurilor. O dată cu stabilirea coordonatelor restaurării nivelul cornișei din epoca lui Gabriel Bethelen a fost menținut, iar vechea cornișă gotică cu profile cioplite la fața paramentului a fost evidențiată o dată cu decaparea unor tencuieli la un nivel inferior celui menționat mai sus⁷⁵.

Literatura dedicată acestui sector din cadrul monumentului de la Hunedoara, admite existența a două perioade de construcție a capelei (secolele XV, XVII), constatări bazate în special pe studiul elementelor de istoria artei. Contribuția arheologică la aceste încadrări cronologice a decurs inițial⁷⁶ din necesitatea serviciilor de proiectare a identificării tuturor elementelor din sfera culturii materială necesare restaurării⁷⁷. Aspectul arhitectonic gotic al ansamblului, reflectă atât statutul privilegiat al centrului domeniului Hunedoarei, cât și racordarea directă la valorile culturale europene. Pendularea confesiunii capelei între catolici și reformați între secolele XV-XVIII, precum lipsa unei refuncționalizări radicale ulterioare a spațiului, a motivat păstrarea individualității ansamblului. Chiar dacă, în opinia noastră, reconstituirea din surse documentare a imaginii capelei, raportată la criteriile constructiv și funcțional este departe de a fi epuizată, perioada de până la reluarea lucrărilor de restaurare din anul 1956, a fost una marcată de acumulări inegale de informații din câmpul istoriei artei. Până la intervalul menționat anterior nu deținem informații de natură arhivistică conform cărora materiale diverse de importanță arheologică să fi ajuns în colecții muzeale (Deva, Cluj, Sibiu), având ca loc de proveniență capela de la Hunedoara.

Structura zidului capelei. Orban și Velescu admit faptul că piatra amestecată cu cărămida zdrobită, prinse într-un mortar preparat cu praf de var nestins⁷⁸, reprezintă „rețeta” de construire a zidurilor capelei⁷⁹. O problemă majoră, de rezolvat în viitor, rămâne - în măsura posibilităților - aceea a clarificării structurii paramentului, în paralel cu extinderea bazei de date pentru

⁷⁴ Orban, Velescu 1956, p. 9.

⁷⁵ Chefneux 1967, p. 2.

⁷⁶ Floca 1956.

⁷⁷ Sandu 1955, p. 2.

⁷⁸ Möller 1913, p. 15; Orban, Velescu 1956, p. 2.

⁷⁹ Orban, Velescu 1956, p. 2 (constructiv, acest atribut este considerat unul definitoriu pentru încadrarea în aceeași etapă a palatului mare - aripa vestică - și a capelei).

mortar, sursele de materie primă, piatra pentru profilatură⁸⁰. Autorii raportului general pentru capelă conchid asupra faptului că ipoteza mai veche, conform căreia această capelă se poate încadra în categoria bisericilor fortificate de tipul celor din sudul Transilvaniei⁸¹, trebuie definitiv eliminată. Astfel, capela - ce reflectă constructiv, îndubitabil cerințele unei reședințe de talie - i se poate fixa ca termen final de construcție anul 1452, începuturile fiind legate de contextul documentar al anului 1450⁸².

Campania arheologică a anului 1956

Aspecte generale. În urma campaniei arheologice a anului 1956 – singura care a vizat cercetarea acest sector - au fost obținute o serie de rezultate parțiale, concretizate în: stabilirea nivelului (cotei, cotelor) pavajelor (naos, altar), structura acestora, materialele de construcție utilizate; observații asupra segmentului de zid inclus incintei fazei I; cercetarea *încăperii subterane*; cunoașterea cotei bazei postamentelor de piatră a coloanelor ce susțin galeria, forma și substrucția acestora, precum și relația de contemporaneitate cu pavajul din plăci de cărămidă; fixarea pragului dintre navă și altar; planimetrică inițială nemodificată⁸³.

Construcții cu destinație neprecizată. Cercetarea arheologică efectuată de O. Floca, a motivat preluarea unei informații regăsite în raportul general elaborat pentru restaurarea capelei, deși în raportul domniei sale subiectul tratat ocupă un spațiu foarte restrâns⁸⁴. Autorii acestui raport (C. Orban, O. Velescu) iau în discuție urmele unei construcții, plasate la vest de segmentul de zid aparținând vechii incinte, ce o datează, în lipsa unor elemente clare documentate arheologic și arhitectonic (!) (plan, tehnica constructivă, relaționări cu alte sectoare de ziduri, ale capelei în special) „*anterioare actualei capele și probabil contemporane cu zidul din veacul al XIII-lea*”⁸⁵. Autorii citați nu elimină din discuție o

⁸⁰ Aceste cerințe devin deziderate pentru viitorii cercetători, și din perspectiva faptului că, încă la începutul secolului XX I. Möller (Möller 1913, observa faptul că baza zidurilor capelei este mult mai largă decât elevația de deasupra acesteia. În raportul cercetătorilor C. Orban, O. Velescu - ce preiau unele observații rezultate în urma cercetărilor lui O. Floca - se afirmă că „*acolo unde părea că fundațiile capelei sunt mai largi* (n. n. la interiorul capelei) *avem de a face cu ramificații ale aceluiași zid*” (Orban, Velescu 1956, p. 3). Dacă situația arheologică este veridică, o problemă de rezolvat se constituie în elaborarea unor planuri de detalii pe cotele impuse de aspectul exterior al zidului nordic al capelei (decroșuri, console etc.). Un alt element interesant este datorat lucrărilor de restaurare care au condus la decaparea unor tencuieli recente (secol XIX), de pe latura sudică a capelei, între colțul de sud-vest al construcției, marcat cu piatră de talie, și unul dintre contraforți. În urma acestei intervenții, se întăresc constatările specialiștilor din anii '60, în plus ne oferă posibilitatea extinderii bazei de date pentru mortaruri și a bazei de cunoștințe pentru castel.

⁸¹ Schmidt 1865, p. 13.

⁸² Orban, Velescu 1956, p. 3.

⁸³ Nepublicarea unor profile stratigrafice din capelă în raportul preliminar alocat cercetării din anul 1956, ne privează de obținerea unei imagini clare asupra dinamicii acestui spațiu.

⁸⁴ Floca 1956, p. 2.

⁸⁵ Orban, Velescu 1956, p. 3.

posibilă destinație de bastion de colț sau turn-locuință a acestei construcții, adosată zidului vechii incinte⁸⁶, construcție dărâmată o dată cu construirea capelei⁸⁷.

La acest moment al cercetărilor, suntem obligați a fi prudenți în discutarea acestui aspect, esențial credem noi, pentru reconstituirea spațiului ocupat de capela castelului.

Pardoseala cu cărămizi pătrate. Prima constatare a autorului cercetărilor este aceea că, după îndepărtarea unui nivel cu grosimea de 18-20 cm⁸⁸, a fost identificat pe întreaga suprafață a navei capelei un pavaj de cărămidă, în grade diverse de conservare⁸⁹. Tipo-dimensional, cărămizile utilizate sunt de formă pătrată și prezintă următoarele valori: 29 x 29 x 7 cm; 24 x 24 x 7 cm; 22 x 22 x 7 cm (lungime, lățime, grosime). Cu această ocazie, au putut fi observate două situații în ceea ce privește aspectul substructurii pavajului atribuit secolului XV: în părțile vestică și centrală a capelei cărămizile sunt așezate într-un strat gros de 3-4 cm mortar⁹⁰; pe suprafața dintre zidul vechii incinte și pragul dintre naos și altar se constată un strat gros de umplutură suprapus de un nivel de mortar în care sunt prinse cărămizile⁹¹. Acest pavaj nu a fost descoperit și în zona altarului, însă cota vechii pardoseli (cărămidă, piatră ?) se poate lega de nivelul bazei *stalum*-ului de piatră.

O. Floca încadrează acest pavaj pe baza unor argumente, rezultate din cercetarea arheologică (suprafața de nivel a pietrelor care servesc de postament pentru cele două coloane ce susțin galeria, suprapunerea pavajului peste zidul de piatră al vechii incinte, corespondența dintre baza tencuielilor cele mai vechi cu pavajul de cărămidă)⁹², în cadrul lucrărilor care au culminat cu construcția gotică a capelei. În urma acestei cercetări arheologice, o serie de probleme au primit rezolvări parțiale (datarea pavajului de cărămidă de formă dreptunghiulară, așezat în parchet; cota fundațiilor; aspectul constructiv, materialul constitutiv și structura părților inferioare ale zidurilor capelei; tronsonul de zid al vechii

⁸⁶ Orban, Velescu 1956, p. 3, sensul subliniat de noi, este motivat de identitatea stilistică a verbului *a (se) sprijini* întâlnită de-a lungul parcurgerii textului raportului dedicat studiului capelei castelului.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 4.

⁸⁸ Nu cunoaștem pe cale livrescă conținutul material al acestui nivel.

⁸⁹ Floca 1956, p. 2. Zona situată la vest de altar, prezenta o slabă stare de conservare. În plus, autorul cercetărilor, ca și autorii raportului general pentru restaurarea capelei, amintesc faptul că nivelul (cota) pavajului nu este uniform, această situație fiind pusă pe seama existenței unei construcții anterioare. În opinia noastră, acestei situații i se subscriu și alte cauze: natura și calitatea substructurii pavajului, gradul de circulare a zonei centrale a capelei, existența unor tipuri de mobilier greoi etc.). Necesitatea coroborării tuturor datelor obținute în decursul vremii, a motivat instituirea unei cote 0 în zona centrală a curții interioare a monumentului (coordonate STEREO 70, altitudine absolută față de nivelul mării), față de care au fost declarate toate adâncimile menționate în lucrare.

⁹⁰ În zona segmentului de zid corespunzător vechii incinte, mortarul substructurii pavajului este turnat pe partea superioară a zidului (schița 2, litera b la Floca).

⁹¹ Floca 1956, schița 2, litera a.

⁹² *Ibidem*, p. 2-3; Orban, Velescu 1956, p. 5.

incinte, fixarea pragului dintre navă și altar, cunoașterea amănunțită a materialului din nivelurile cercetate arheologic etc.).

Din raportul lui Floca rezultă faptul că în partea dinspre vest a vechii incinte și până la intrarea în capelă se constată, la adâncimea de 18 cm adâncime, sub pavajul de cărămidă menționat anterior, un al doilea pavaj tot din cărămidă, de formă dreptunghiulară, cu dimensiunile de 29 x 11 x 6-7 cm, aparținând - în opinia descoperitorului - unei construcții anterioare fazei care făcea obiectul restaurării capelei (schița 2, litera c, la Floca)⁹³. În urma observațiilor directe - care confirmă sub tribună, raportul cronologic între cele două pavaje - nu cunoaștem dacă și aici a fost descoperit pavajul prezent în naos și apoi demontat, în vederea obținerii unor informații suplimentare.

O piesă interesantă (un capitel corintic roman, din marmură de Bucova, înălțime 36 cm, diametru 55 cm, fără precizarea adâncimii sau a nivelului arheologic), provine din punctului de întâlnire dintre exteriorul peretelui sudic al încăperii subterane și zidul vechii incinte⁹⁴. Piesa menționată prezintă la partea îngustă o intervenție în unghi drept, dovadă a unei/unor întrebuițări ulterioare (material de construcție, material de umplutură) celei inițiale.

Din studiul acestui dosar, rezultă la nivel declarativ, practicarea unor intervenții în altarul capelei, pentru stabilirea nivelului pavajului, fără alte precizări necesare demersului nostru. Din surse bibliografice, nu deținem informații privind efectuarea în această etapă a unor analize de mortar, provenind din substrucția pavajului/tencuielile cele mai vechi de pe laturile de nord și sud ale capelei sau locul de depozitare a materialelor rezultate în urma acestei campanii arheologice.

Zidul vechii incinte. Campania arheologică a anului 1956, a condus la cercetarea în interiorul capelei a unui segment din zidul vechii incinte. Acesta, avea o grosime de 1,90-2,00 m și traversează mijlocul navei de la sud la nord, pe direcție puțin oblică, pereții laterali ai capelei încălecându-l⁹⁵. Nu deținem date privind tipul de material folosit, tehnica, cota tălpii segmentului de zid, urmele momentului de construcție (urme de picioare de schelă, lentile de mortar), nivelul demantelării din secolul XV, golurile în zid, eventualele intervenții ulterioare și amploarea lor.

⁹³ Floca 1956, p. 2.

⁹⁴ Orban, Velescu 1956, p. 3 (autorii nu nuanțează contextul arheologic, aceștia plasând piesa în contextul unei umpluturi cu moloz).

⁹⁵ Floca 1956, p. 3 (schița 1). Observația autorului citat completează afirmațiile lui I. Möller (Möller 1913, p. 13-14), care a cercetat doar segmentele vechiului zid de incintă plasate în exteriorul pereților laterali ai capelei. Încă un argument pentru plasarea construcției capelei în a doua etapă de construcții din vremea lui Ioan de Hunedoara, rămâne raportul constructiv dintre colțul estic al capelei și fața interioară a zidului incintei din vremea lui Ioan de Hunedoara. Observația lui Möller (Möller 1913, p. 13-14), conform căreia, zona situată la sud de capelă (între zidul vechii incinte și cel al zidului incintei din vremea lui Ioan de Hunedoara), a fost umplută o dată cu construirea capelei, nu a fost verificată pe cale arheologică, deși un argument indirect ar fi legat de nevoia amenajării unui spațiu funcțional de jur împrejurul fântânii, a cărei datare, general acceptată, se leagă de vremea lui Ioan de Hunedoara.

Încăperea subterană. O problemă importantă în contextul discutării construcțiilor din interiorul capelei o reprezintă cea legată de o încăpere subterană⁹⁶, situată în mijlocul acesteia, înspre altar, orientată aproximativ est-vest⁹⁷. Dimensiunile acestei încăperi: lungime 2,55 m, lățime 1,15 m, adâncime 2,40 m, descriu un spațiu rectangular, neunitar din punct de vedere constructiv (tehnică, material). Laturile de vest⁹⁸, respectiv est⁹⁹ sunt din piatră, cu o nivelare din cărămidă, în timp ce laturile lungi sunt construite exclusiv din cărămidă, cu o grosime de 0,75 m¹⁰⁰. Declararea adâncimii încăperii subterane (2,40 m), pune, indirect, problema unei stratigrafii consistente în acest microsector al capelei, posibilitatea inițială a efectuării unei excavații în stânca nativă pentru obținerea acestei adâncimi, fiind în opinia noastră, eliminată din start.

La momentul cercetării arheologice încăperea era astupată, în întregime, cu dărâmături și moloz, formate din bucăți de mortar, fragmente de pietre de construcție (câteva cu profilaturi), fragmente de țiglă și cărămidă, fragmente ceramice etc. Autorul săpăturii afirmă faptul că acest material amestecat aparține unor secvențe cronologice diferite, o parte provenind chiar de la restaurările anterioare efectuate la castel. Între materialele speciale din acest spațiu, menționate în raport, remarcăm o cruciuliță din bronz și două monede (una poloneză secol XVII, cealaltă de secol XVIII, emisiune Rákóczi¹⁰¹), ambele identificate în dărâmăturile de la mijlocul încăperii, fără precizarea adâncimii acestora. Și în opinia lui Floca, această construcție a deținut, probabil, un rol funerar.

Campania arheologică a anului 2000

Camera de odoadere. Intervenția de natură arheologică a fost motivată de montarea unui grup sanitar, ocazie cu care pe latura vestică a încăperii s-a practicat un decupaj al zidului, amenajat mai apoi ca intrare în respectiva cameră. Înainte de intervenția arheologică, am putut constata faptul că stânca nativă acoperea peste 60% din suprafața camerei, aspect care a motivat plasarea în colțul de nord-est a unei case de informare stratigrafică, cu dimensiunile de 1 x 1 m, extinsă apoi până la 2 x 1 m. Pe latura de N a casei, la adâncimea de - 0,03 m, s-a depistat fundația zidului, format din două rânduri de piatră de mici dimensiuni legată cu mortar și amplasat direct pe stânca nativă, care nu prezintă urme de amenajare. La partea superioară, acest zid de fundație este completat de un rând de cărămidă (L = 30 cm, l = 15 cm), bine lucrată și într-o stare

⁹⁶ Arányi 1867, T. VIII/B.

⁹⁷ Floca 1956, p. 3 (schița 1). Folosirea zidului de piatră al vechii cetăți ca și latura vestică a construcției, a motivat o axă ușor deviată față de cea clasică est-vest.

⁹⁸ Zidul vechii incinte.

⁹⁹ Din descrierile autorului cercetării rezultă existența acestei laturi a camerei subterane, alipită zidului dintre naos și alta.

¹⁰⁰ Din păcate, nu cunoaștem dimensiunile acestui tip de cărămidă.

¹⁰¹ Probabil Francisc Rákóczi al II-lea, dacă încadrarea în secolul XVIII este corectă.

satisfăcătoare de conservare. Ca tehnică de lucru, acest zid este identic cu cel surprins pe latura de N a camerei paznicului din aceeași aripă Matei. La adâncimea de -0,2 m de la nivelul actual de călcare s-a profilat o aglomerare de lespezi de gresie și dolomită calcaroasă, acoperită parțial de o lentilă de mortar curat cu adaos de var ce căpăcuia această amenajare, ce cădea spre latura estică a încăperii până la adâncimea de -0,33 m. Funcția probabilă a acestei amenajări este cea de îndreptare a nivelului de călcare, care altfel ar fi fost sinuos datorită configurației reliefului stâncos, care coboară înspre partea de nord. Sub această amenajare se află stânca nativă. Pe latura estică a casetei, s-au putut remarca urmele unei intervenții pe zid, sub forma unei plombe, cu calcar dolomitic și mortar de bună calitate¹⁰². Materialul arheologic rezultat este extrem de sărac și puțin relevant, din punct de vedere cronologic.

Campania arheologică a anului 2001

Aspecte generale. Necesitatea unor intervenții prevăzute în proiectul de restaurare a determinat efectuarea unor cercetări arheologice preventive în sacristia capelei, aspect întărit de faptul că din parcurgerea literaturii de specialitate, au apărut ca nerezolvate o serie de probleme de ordin planimetric, evolutiv etc. Implicațiile financiare prevăzute de proiectul de restaurare au motivat lansarea unor obiective minimale: degajarea unei importante părți a pardoselii de cărămidă, stabilirea cotei fundațiilor pe laturile de nord și sud, observații sumare pentru parament, descărcarea unui anumit perimetru în vederea sistematizării verticale. O dată cu demararea cercetărilor arheologice preventive în sacristia capelei, nu se deținea nici o referință bibliografică credibilă în legătură cu realitatea stratigrafică de aici, singurele elemente ajutătoare fiind cuprinse în raportul întocmit de O. Floca¹⁰³. În lipsa unei coordonări între proiectant și echipa arheologică, a fost impus de către noi un Wagris local pentru capelă și sacristie, în vederea stabilirii cotelor și adâncimilor.

Au fost deschise 2 casete de informare stratigrafică (C1, cu dimensiunile 2,90 m x 3,34 m x 2, 38 m x 2, 40 m, valori motivate de obținerea unor informații concludente din punct de vedere istoric; C2, cu dimensiunile 2 m x 1,80 m), plasate în jumătatea nordică a spațiului, respectiv în colțul de sud-est al sacristiei.

Prin amplasarea casetei 1 s-a urmărit clarificarea cronologică a momentelor de amenajare în interiorul sacristiei și surprinderea raporturilor dintre zidurile acesteia. În punctele de nord-est și nord-vest ale casetei au fost atinse tălpile zidurilor (-3,30 m, respectiv - 1,80 m). S-a remarcat faptul că există un moment de amenajare a spațiului interior, suprapus de 4 niveluri subțiri de

¹⁰² Această observație capătă un plus de relevanță o dată cu cercetările arheologice din sacristie, fiind vorba de o străpungere a zidului dintre sacristie și camera de odoadă, în vederea amenajării unei scurgeri, deservite de o rigolă de cărămidă.

¹⁰³ *Ibidem*.

utilizare, contemporane secolului XV. Au fost documentate trei profile stratigrafice (două pentru caseta 1, pe axele nord-sud, est-vest¹⁰⁴, respectiv unul pentru caseta 2).

După îndepărtarea fără asistență arheologică din partea executantului a unei podele din lemn și a unui nivel de nisip, cu grosimea de 0,35 m¹⁰⁵ și înainte de îndepărtarea pardoselii de cărămidă s-a putut observa faptul că treapta de piatră care face legătura dintre ancadramentul sacristiei și interiorul acesteia, cât și treapta spre soclul din nișa de pe latura estică, sunt plasate deasupra pardoselii, deci la un moment ulterior construirii acesteia. A fost dezvelită integral o pardoseală de cărămidă, aproape complet păstrată, precum și un soclu, construit din piatră și cărămidă, legate cu mortar (soclu statuie ?), deservit spre vest de un bloc de piatră fasonată. În cazul pardoselii, remarcăm faptul că în cazul colțului de sud-vest al acesteia, lipsa cărămizilor, aspectul îngrijit al laturilor acestora, poate indica o utilizare practică a acestei zone (loc pentru sobă ?). Suprafaței demontate a pardoselii nu i se poate preciza un palier cronologic, singura observație pertinentă fiind legată de prezența resturilor de mortar, ce păstrau amprentele cărămizilor demontate. Pardoseala este compusă din cărămizi cu dimensiuni standard (lungime 30 cm, lățime 15 cm, grosime 6 cm), aranjate în parchet (unghi drept), excepție de la această regulă făcând zona de sud-vest unde cărămizile sunt așezate în unghi ascuțit. Partea centrală a pardoselii de cărămidă este ușor alveolată.

Prin cercetarea celor 2 casete au fost evidențiate aspecte importante, primul dintre acestea fiind legat de faptul că unitățile stratigrafice nu evoluează diferit în microsectoarele studiate în intervalul temporal oferit de secolele XV-XVII. Acestei observații cu caracter general, i se adaugă faptul că depunerile specifice secolului XV sunt relativ sărace, aspect motivat de situarea spațiului în sfera funcționalității propriu-zise. Cercetarea noastră a evidențiat faptul că în unele zone stânca nativă este acoperită de un nivel de *humus*, cu materiale preistorice.

Talpa fundației se află pe stânca nativă, fără săparea unor șanțuri necesare fixării primei/primelor asize de piatră. Observația conform căreia, nivelul preistoric este tăiat de zidul sacristiei, se verifică doar pentru punctul de nord-est al acesteia, în restul punctelor unde cercetarea a atins talpa fundației, aceasta suprapunea direct stânca nativă.

Sub cota 0 impusă de realitatea topografică, s-au putut realiza pentru laturile sacristiei, observații generale privind aspectul paramentului. Astfel, partea inferioară a fundației zidului nordic, între talpă și decroș este clădită îngrijit din blocuri mari de calcar dolomitic și piatră de râu, având șape subțiri, cu liant (var și nisip cu granulație mică). Înălțimea maximă a acestui sector este de 0,50 m, lățime 10 cm, în zona de șesere a laturilor de nord și est ale sacristiei, pentru a

¹⁰⁴ Roman *et alii* 2004, fig. 1, 3.

¹⁰⁵ Intervenție legată probabil de lucrările de restaurare de la sfârșitul secolului XIX.

urca apoi spre vest¹⁰⁶. A doua etapă de construcție este marcată de prezența unei structuri diferite, materializate prin prezența unor blocuri mai mici de piatră, cioplite sumar, legate cu mortar. În a treia etapă elevația zidului este atent construită, din piatră locală, legată cu șape subțiri de mortar din var și nisip, pentru obținerea unui parament uniform. Am remarcat încă la momentul publicării raportului preliminar despre cercetările din sacristia capelei, corelarea din punct de vedere stratigrafic a unităților surprinse o dată cu cercetarea casetelor C1 și C2¹⁰⁷, precum și datarea acestora¹⁰⁸.

În opinia noastră, înălțarea zidurilor sacristiei - în paralel cu suprînălțarea curtinei vechii cetăți (?) - este imediat succedată de nivelul format din așchii și blocuri de calcar dolomitic, cu resturi foarte rare de granule de mortar, pe alocuri¹⁰⁹, cu foarte puțin material arheologic, în vederea amenajării spațiului nou creat.

Importante în contextul acestei campanii rămân și monedele identificate în cuprinsul nivelurilor aparținând secolului XV, respectiv doi denari, datați 1440, respectiv 1443 (?), emiși în vremea lui Wladislav I (1440-1444)¹¹⁰, celelalte monede aparținând din punct de vedere stratigrafic intervalului secolului menționat anterior fiind nedeterminate¹¹¹.

În opinia noastră, reluarea cercetărilor arheologice cu caracter sistematic în capelă și sacristia adiacentă acesteia, se constituie într-o necesitate, aspect dublat de obligativitatea elaborării unor studii credibile de arhitectură, bazate pe observații de parament, analize de mortar, studii documentare etc., în condițiile derulării din fonduri publice a lucrărilor de restaurare a Castelului Corvinilor din Hunedoara.

Notes on the religious complex at the Corvins' Castle, Hunedoara

(Abstract)

The purpose of this study is to re-establish the evolution of the religious complex (from 15th to 18th centuries) of this important Transylvanian castle. In the beginning, the authors are presenting the most important opinions concerning this subject: W. Schmidt, L. Arányi, R. Lupescu, A. A. Rusu. The last author insists on the subordination of the chapel toward the fortification and on the royal chapel model that Ioan of Hunedoara has copied in his residence. In the same time are discussed, from documentary point of view, 1443 and 1450 years, that are connected with the beginning of the construction works of this ensemble.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 191.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 197, fig. 3.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 189-191.

¹⁰⁹ Această observație ar fi putut căpăta un plus de greutate în cazul corelării acestei informații cu cele din capelă. Faptul că acest nivel apare și în caseta C2 la nord de zidul propriu-zis al capelei, constituie un argument indirect în sprijinul ideii conform căreia coloana stratigrafică din capelă, debutează cu un nivel similar.

¹¹⁰ Purece *et alii* 2002, p. 165.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 166, 167.

An important part of this study is the description of the chapel and of some late gothic architectural features (doors, frames, the choir stand, windows, embedded elements, the altar, the pulpit). For a better understanding of the complexity of the chapel we insisted on the restoration works from 1956-1968, as well as their results.

The archaeological research in 1956 has had some goals, such as establishing the level/s of the pavements (for the nave and altar), their structure, the building material; observations on the wall that was included in the first phase of the fortress; the research of the underground room; knowing the level of the base of the columns that support the gallery, their form and substructions, as well their contemporaneity with the brick pavement; clamping the sill between the nave and the altar. In 1997, when the restoration works were restarted, some parts of the treasury room (the 2000 campaign) and the sacristy (the 2001 campaign) were archaeologically investigated. In the sacristy, in C1 and C2 cassettes, was documented the stratigraphic sequence, with four levels that were dated with coins (dinars emitted in 1440 and 1443 (?) respectively by Wladislaw I) and other artifacts of the 15th century. The last level was dated at the end of the 16th and at the beginning of the 17th centuries.

Translated by Delia-Maria Roman

Explanation of figure

Fig. 1. The chapel's plan locating of the decorative elements (apud Lupescu 2006, doc 9).

Abrevieri bibliografice

Anghel 1986	- Gh. Anghel, <i>Fortificații medievale de piatră din secolele XIII-XVI</i> , Cluj-Napoca, 1986.
Arányi 1867	- Arányi L., <i>Vajda-Hunyad vára. 1452. 1681. 1866. Szóban és Képen</i> . Pozsony, 1867.
Bogdan 1970	- Al. Bogdan, „Contribuții arheologice la cunoașterea evoluției castelului Corvineștilor de la Hunedoara”, în <i>BMI</i> , 39, 1970, p. 18-25.
Bodochi 2008	- I. Bodochi, „Castelul Corvinilor în secolul al XVII-lea (1)”, în <i>Corviniana</i> , XII, 2008, p. 207-232.
Brassai 1861-1863	- Brássai S., „Egy archaeologiai kirándulás. Vajda-Hunyadra és környekere”, în <i>EMEEÉ</i> , II, 1861-1863, p. 135-140.
Chefneux 1967	- E. Chefneux Eugen, „Restaurarea Castelului Corvinilor de la Hunedoara”, <i>Dosar I. N. M. I., Arhiva monumentelor istorice</i> , nr. 5473/1967.
Floca 1956	- O. Floca, „Raport privitor la săpăturile arheologice executate la castelul din Hunedoara în vederea restaurării acestui monument”, <i>Dosar I. N. M. I., Arhiva monumentelor istorice</i> , nr. 5442.

- Kenderesi 1831 - Kenderesi F., „Vajda Hunyadvár külső tekintetben, és ennek történeti leírása az újabb időkig”, în *TG*, 7, 1831, p. 25-44.
- Lukcsics 1938 - Lukcsics P., *A XV. Századi pápai oklevelei*, II, Budapest, 1938.
- Lupescu 2001-2002 - R. Lupescu Radu, „Domeniul cetății Hunedoara în timpul Hunedorenilor”, în *MedTrans*, tom V-VI, nr. 1-2, 2001-2002, p. 7-34.
- Lupescu 2006 - www.doktori.btk.elte.hu/art/lupescu/diss.pdf (vizitată la 20.09.2009, 21.09.2009).
- Möller 1913 - Möller I., „A vajdahunyadi vár építési korai”, în *MM*, III, 1913.
- Orban, Velescu 1956 - C. Orban Carol, O. Velescu, „Proiect nr. 726/1956, Restaurarea Castelului Hunedoara „Capela”, Dosar I. N. M. I.
- Purece *et alii* 2002 - S. I. Purece, C. C. Roman, D. Diaconescu Dragoș, A. Gonciar, „Descoperiri monetare pe șantierul de la Hunedoara, punctele „Sacristia capelei” și „Grădina Castelului”. Campania 2001”, în *ATS*, I, 2002, p. 165-170.
- Roman *et alii* 2004 - C. C. Roman, D. Diaconescu Dragoș, I. M. Țiplic, „Archaeological excavations at Hunedoara-The Corvins’ castle-the sacristy of the chapel”, în *Studii de istorie veche și arheologie. Omagiu profesorului Sabin Adrian Luca*, BAHC, IV, 2004, p. 187-207.
- Rusu 1999 - A. A. Rusu, *Ioan de Hunedoara și românii din vremea lui. Studii*, Cluj-Napoca, 1999.
- Rusu 2005 - A. A. Rusu, *Castelarea carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII-XVI)*, Cluj-Napoca, 2005.
- Sandu 1955 - C. Sandu Constantin, „Memoriu de arhitectură pentru lucrările de restaurare la Castelul Corvinilor Hunedoara 452/1955”, înregistrat sub cota 5438 DMI.
- Schmidt 1865 - W. Schmidt, *Die Stammburg der Huniade im Siebenbürgen*, Hermnstadt, 1865.
- Velescu 1968 - Velescu Oliver, *Castelul de la Hunedoara*, București, 1968.

Cuvinte-cheie: epoca medievală, capelă.

Keywords: Middle Ages, chapel.

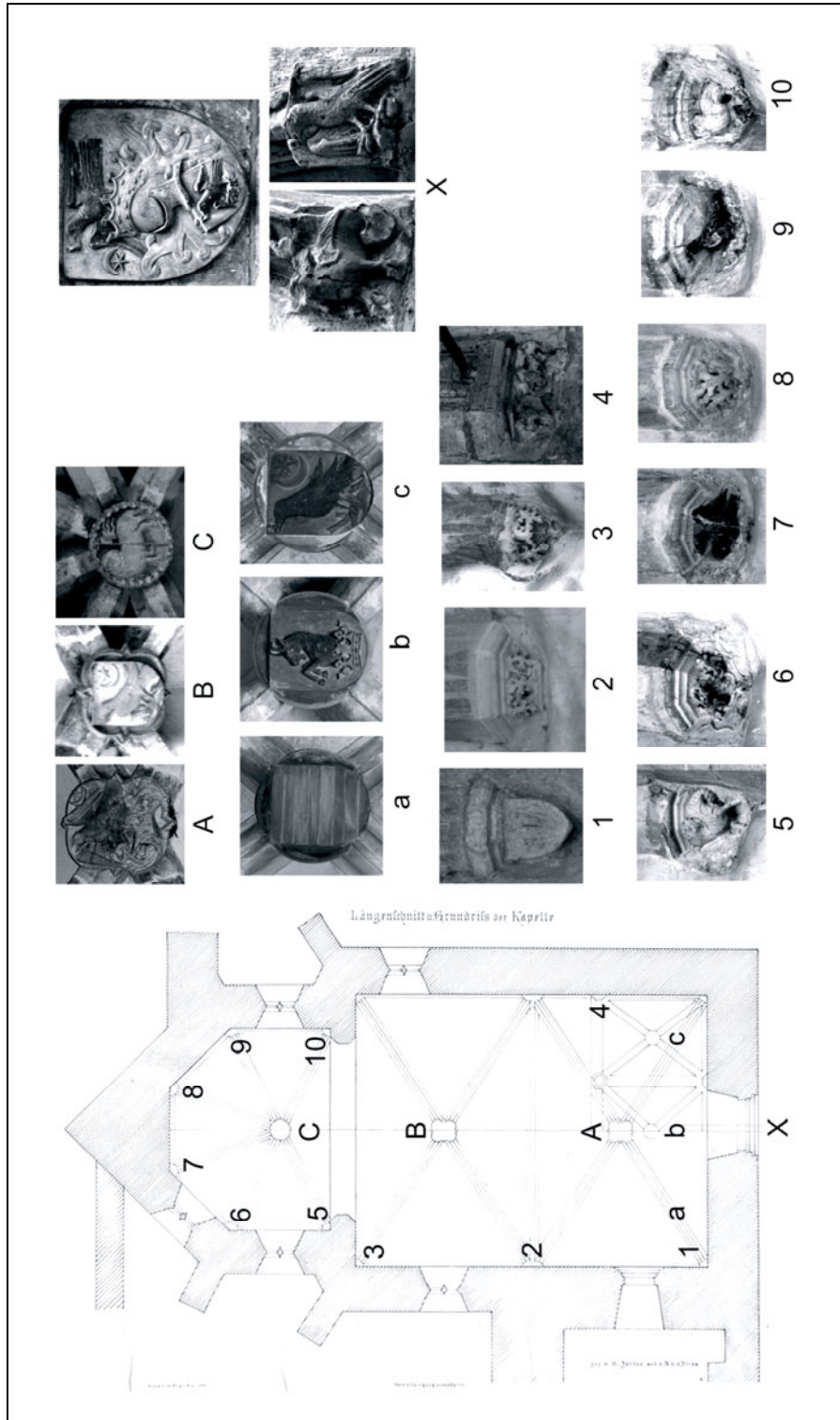

Fig. 1. Planul capelei cu amplasarea elementelor decorative (apud Lupescu 2006, doc 9).

